

OD VZNIKU LIDOVÉ DEMOKRACIE V ČESKOSLOVENSKU K SOCIALISTICKÉ ÚSTAVĚ

akademik Vladimír Procházka

předseda VII. sekce ČSAV

vedoucí katedry státu a práva SSSR právnické fakulty University Karlovy

ÚVOD

V těchto dnech oslavujeme patnácté výročí svého osvobození Sovětskou armádou a patnácté výročí vzniku lidové demokracie v Československu. Není to pouhé formální výročí, pouhé konstatování, že uplynulo patnáct let. Je to chvíle v historii obou našich národů velmi významná, je to jakési shrnutí a vyvrcholení dosavadního vývoje. Je to zároveň nástup do dalšího období, k ještě vyšším cílům. Je to vyvrcholení vývoje, který přes všechny překážky, zvraty a zdánlivé výchylky tvoří jednotnou linii od začátku až do dnešní chvíle. A touto jednotnou linií je cesta k socialismu, jehož definitivního vítězství jsme v poslední době dosáhli. Není náhodou, že soudruh N. S. Chruščov, když vítal naši delegaci před několika dny v Moskvě, užil slov „socialistická Československá republika“.

Náš vývoj ovšem nebyl a není izolovaný, osamocený. Je součástí obrovského světového procesu, který byl roku 1917 zahájen vítězstvím proletářské revoluce v Rusku. Je součástí obrovského světového procesu přechodu od kapitalistické společnosti ke společnosti komunistické, přechodu, který na základě vědeckého zkoumání zákonů společenského vývoje předvíдали klasikové marxismu-leninismu.

„Mezi kapitalistickou a komunistickou společností leží období revoluční přeměny jedné společnosti v druhou. Tomu odpovídá také politické přechodné období, v němž stát nemůže být ničím jiným než revoluční diktaturou proletariátu,“ — napsal Karel Marx již roku 1871 ve svém slavném díle *Kritika gothajského programu*.

Nedávno jsme oslavili také 90. výročí narození velikého Lenina. To nám znovu připomnělo, jak významnou úlohu sehrály jeho myšlenky, jeho tvůrčí rozvinutí marxismu i jeho státnická činnost v našem vlastním vývoji.

A konečně: k vítězství socialismu v Československu — podle charakteristiky centrálního orgánu Sjedinené socialistické strany Německa *Neues Deutschland* z 21. dubna dochází v druhé zemi po Sovětském svazu také ve velmi pozoruhodném stadiu mezinárodního vývoje. V poslední době se staly zřejmé

celému světu úspěchy světové socialistické soustavy, zejména obrovské úspěchy Sovětského svazu ve všech oborech lidské činnosti. V koloniálních a bývalých koloniálních zemích, které byly inspirovány k osvobozovacímu boji již proletářskou revolucí v roce 1917, dochází v poslední době k novému, neslýchanému dosud rozmachu hnutí za svobodu — hnutí, které spolu s úspěchy světové soustavy socialismu mění naprosto rovnováhu sil v celém světě. Důsledná mírová politika Sovětského svazu, obhajovaná tak skvělým způsobem N. S. Chruščovem na mnoha mezinárodních setkáních, přináší své ovoce: podstatné uvolnění mezinárodního napětí. Lidstvo stojí ve svých dějinách poprvé před reálnou nadějí, že dojde k úplnému odzbrojení i k zamezení dalších válek. V nejbližší době, ještě v květnu, dojde ke konferenci na nejvyšší úrovni. Ať jsou její výsledky jakékoliv, znamenají již pouhé její svolání velký úspěch pro věc světového míru.

V tomto velkém historickém procesu — to, myslím, můžeme s hrdostí říci — nestojí náš stát, Československo, nikterak na posledním místě. Neboť právě v této mezinárodně významné chvíli mohl náš stát prohlásit, že dovršuje výstavbu socialismu a že připravuje — spolu s ostatními socialistickými zeměmi — předpoklady pro přechod ke komunismu. A právě v této chvíli provádí náš lid pod vedením komunistické strany velkou přestavbu státu i společnosti již na plně socialistických základech. A právě v této chvíli také naše komunistická strana předkládá lidu návrh nové, již plně socialistické ústavy Československa, která má nejen zachytit a zakotvit výsledky patnáctiletého snažení našeho lidu, ale také naznačit další velké perspektivy.

Myslím, že shodou všech těchto okolností je přestavba našeho státu, jejíž důležitou součástí je naše nová ústava, významnou událostí nejen pro nás, ale i pro všechny ostatní svět.

Mým úkolem na naší vědecké konferenci je, abych v tomto úvodním projevu vyložil nejzákladnější rysy nové ústavy, a to v historických souvislostech, jinak řečeno: z hlediska našeho dosavadního vývoje.

K tomuto historickému pohledu patří nesporně otázka lidové demokracie.

VZNIK LIDOVÉ DEMOKRACIE V ČESKOSLOVENSKU

Jak již bylo řečeno, náš vývoj je součástí světového historického procesu, procesu přechodu lidské společnosti od kapitalismu ke komunismu, který byl zahájen vítězstvím proletářské revoluce v Rusku v roce 1917. Nástupem k tomuto přechodu byl v naší zemi již vznik lidové demokracie v roce 1945,

umožněný vítězstvím Sovětské armády ve Velké vlastenecké válce. Přesněji bychom mohli říci, že náš pracující lid — jako pracující lid mnoha jiných zemí — se roku 1945 rozbíhal k tomuto nástupu již podruhé; poprvé totiž v letech 1918-1920 pod bezprostředním tehdy vlivem vítězné Říjnové revoluce, kdy došlo již k dočasnému zřízení sovětských republik také na východním Slovensku, v sousedním Maďarsku nebo Bavorsku. Ale tento nástup byl zadržen a zvrácen, a to především z toho důvodu, že nebylo revolučního vedení, nebylo ještě Komunistické strany Československa, která vznikla až v roce 1921.

Podruhé — a tentokrát pod vedením revoluční strany, a proto zdařile — došlo k tomuto nástupu v důsledku osvobození Sovětskou armádou v roce 1945, kteréžto výročí právě oslavujeme.

Náš vývoj byl tedy proti vůli našeho pracujícího lidu zdržen skoro o 30 let, přesně řečeno o 28 let. Dochází-li dnes u nás po pouhých 15 letech a na základě ohromného rozvoje výroby a životní úrovně pracujících k vítězství socialismu — podle zmíněného soudružského listu *Das neue Deutschland* jako v druhé zemi světa po Sovětském svazu — je to jistě ohromný úspěch našeho lidu i politiky naší strany. To je třeba vyzvednout také ve srovnání s dvaceti lety buržoazní republiky, zejména s jejím krachem v hospodářské krizi třicátých let a s její katastrofou v mnichovské kapitulaci.

A nyní chci zdůraznit jeden důležitý mezinárodní aspekt, jinak řečeno: chtěl bych náš vývoj zasadit do mezinárodního rámce.

Vznik lidové demokracie v Československu — jako v jiných obdobných zemích — spadá do druhé etapy obecné světové krize kapitalismu. Jak známo, J. V. Stalin ve své knize *Ekonomické problémy socialismu v SSSR* z r. 1953 analyzoval otázku světové krize kapitalismu a zjistil, že probíhá a probíhala ve dvou etapách. První etapa v souvislosti s první světovou válkou, druhá v souvislosti s druhou světovou válkou. Mezi oběma etapami jsou jisté rozdíly.

Z dnešního našeho hlediska je zejména důležité, že v druhé etapě této světové krize, tj. za druhé světové války, existovala již socialistická velmoc, že již na jedné šestině světa byl vybudován socialismus, že tam od roku 1936 platila již socialistická ústava a že to byla velmoc, která vítězně rozhodla válku proti mezinárodnímu fašismu. K tomu se podle mého názoru stále málo přihlíží, ačkoli z toho vyplývají významné závěry.

Avšak právě z této skutečnosti vyplývají některé zvláštnosti, jimiž se odlišují země lidové demokracie od sovětské formy. Marx ve svém klasickém výroku z r. 1871, který jsem na začátku uvedl, formuloval otázku přechodu ke komunismu — a nemohl ještě jinak — abstraktně, bez ohledu na různé země. Jeho učení pak rozvinul tvůrčím způsobem Lenin. Zde mám na mysli hlavně dvojí věc: především analýzu kapitalistického vývoje v imperialistickém stadiu, kterou provedl Lenin krátce před první světovou válkou. Touto analýzou došel k závěru o nerovnoměrném vývoji kapitalismu. Z toho pak vyvodil konkrétní závěr, že

je možno, aby socialismus zvítězil nejprve v několika zemích, nebo dokonce jen v jedné zemi. A vítě všichni, že jeho závěry byly skvěle potvrzeny celým vývojem mezi dvěma světovými válkami i dalším vývojem. Pokud pak jde o přechod od kapitalismu ke komunismu, který jako první stádium zahrnuje přechod od kapitalismu k socialismu, Lenin předvídal a napsal již v roce 1917, tedy ještě před vítězstvím proletářské revoluce, ve svém *Státu a revoluci*:

„Přechod od kapitalismu ke komunismu musí ovšem vytvořit velikou hojnost a mnohotvárnost politických forem, ale podstata bude přitom nezbytně jedna: diktatura proletariátu.“

(Vybr. spisy 2, str. 152.)

Na jiném místě, ještě předtím, v říjnu 1916, v článku *O karikatuře marxismu* formuloval Lenin tuto myšlenku ještě podrobněji. Poukázal především na to, že přes svou stejnorodost v základních věcech, tj. že jsou to všechno diktatury buržoazie, nejsou politické formy ve vyspělých imperialistických zemích stejné. Uvedl jako příklad Ameriku, Anglii, Francii, Německo. A napsal dále:

„Táž rozmanitost se objeví i na cestě, kterou projde lidstvo od nynějšího imperialismu k socialistické revoluci zítřka. Všechny národy dospějí k socialismu, to je nevyhnutelné, ale všechny k němu nedospějí úplně stejně, každý vnese do té či oné formy demokracie, do té či oné formy diktatury proletariátu, do takového či onakého tempa socialistického přetváření různých stránek života společnosti něco specifického.“

(Spisy 23, str. 71.)

První poučka o hojnosti a mnohotvárnosti forem přechodu je obecně známa. Ale nesmí se zapomínat ani na druhou poučku, že v různých zemích je také tempo přechodu k socialismu různé. To by bylo možné ukázat podrobně na vývoji různých zemí.

I tyto Leninovy poučky se skvěle potvrdily a potvrzují před našima očima i nadále vznikem a vývojem zemí lidové demokracie.

Na XX. sjezdu KSSS mohl pak soudruh Chruščov tuto myšlenku vyjádřit již docela konkrétně, když se ve své zprávě zabýval podrobněji formami přechodu od kapitalismu k socialismu.

„Dnes existuje,“ pravil tam „vedle sovětské formy přestavby společnosti na socialistických základech také forma lidové demokracie.“

Potom soudruh Chruščov jmenoval Polsko, Bulharsko, Československo, Albánii a ostatní země a dodal:

„... tato forma vznikla a uplatňuje se v souladu s konkrétními historickými a sociálně ekonomickými podmínkami a zvláštnostmi každé z těchto zemí. Byla všestranně vyzkoušena v průběhu deseti let a plně se osvědčila.“

(Nová mysl, zvl. číslo, únor 1956, str. 22.)

Poslední autoritativní výklad této otázky podává nová kniha, která vyšla nedávno v Sovětském svazu a která byla již, jak jsem slyšel, přeložena do slo-

venštiny a bude jistě přeložena i do češtiny. Jsou to *Osnovy marksizma-leninismu* [Základy marxismu-leninismu — Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoi literatury, Moskva 1959], ve kterých je tato věc podrobně rozebrána a kde se uvádějí (str. 558-566) nejen dvě, ale již tři možné formy přechodu od kapitalismu k socialismu: sovětská forma, lidově demokratická forma a také další formy, které podle výsledků XXI. sjezdu KSSS připouštějí možnost, že by za jistých okolností proletariát využil parlamentní cesty.

Vítězství Sovětského svazu ve Velké vlastenecké válce má ohromný dosah jak ve světovém historickém měřítku, tak ovšem i speciálně pro oba naše národy. To je známo a dnes tak obecně uznáno, že se o tom nemusím dále šířit. Zde bych však chtěl zdůraznit jednu věc: totiž k tomu, aby tohoto sovětského vítězství bylo možno pro náš přechod k socialismu dostatečně využít, bylo třeba, aby vedle tohoto rozhodujícího mezinárodního momentu existovala ještě druhá složka, kterou bych nazval vnitřní — vhodná situace v naší zemi. A ta byla u nás dána tím, že zde, v Československu, byly pro rychlý vývoj k socialismu značné předpoklady — předpoklady dvojího druhu: jednak předpoklady, které bych nazval materiálně technickými, totiž vysoce vyvinutý průmysl a zemědělství na značné úrovni — obojí ovšem v kapitalistickém smyslu. Tuto skutečnost ostatně konstatoval soudruh Chruščov 3. května 1960 ve svém projevu při zahájení výstavy „Československo 1960“:

„Je třeba uznat, že kapitalismus zanechal lidové moci poměrně vyspělý průmysl a zemědělství. To znamená, že výchozí pozice země byly na začátku jejího postupu k socialismu mnohem příznivější než v sousedních lidově demokratických zemích. To umožnilo československému lidu rychleji kráčet k novému životu.“

(Rudé právo, 4. 5. 1960.)

Dále sem nutno počítat vysokou úroveň naší kultury a zejména také — a to považuji za velmi důležité — velké revoluční tradice.

Tato naše povšechná vnitřní situace hospodářská i kulturní byla jedním z důvodů, že jsme mohli tak rychle dospět k tomu, že dnes stojíme přímo před dovršením vyspělé socialistické společnosti.

Druhým, snad ještě důležitějším momentem, který byl rozhodující pro vývoj posledních patnácti let, je pevné odhodlání našeho pracujícího lidu dospět po zkušenostech s buržoazní republikou a okupací k novému společenskému řádu. Přitom byla — na rozdíl od let 1918-1920 — rozhodující skutečnost, že náš lid již za odboje a vlastně již předtím za boje o vytvoření lidové fronty v posledních letech buržoazní republiky si postavil v čelo osvědčený a zocelený předvoj dělnické třídy — Komunistickou stranu Československa.

Že je tomu tak, že k přechodu od kapitalismu k socialismu, zejména k tak úspěšnému a poměrně rychlému přechodu, je třeba o b o u těchto momentů, mezinárodního i vnitřního, o tom, myslím, svědčí také srovnání našeho vývoje s vývojem v některých zemích, které v letech 1944-1945 byly v obdobné situaci. Ne všechny země přecházejí k socialismu poměrně hladce a poměrně pokojnou cestou jako my. V některých zemích se dokonce podařilo vývoj, při němž se jejich lid již chystal nastoupit cestu směrem k socialismu, zvrátit. Je například mým hlubokým přesvědčením, že Řecko bylo v r. 1944 úplně zralé pro přechod k lidové demokracii a pro další cestu k socialismu, ale že vývoj tam byl zvrácen anglo-americkou intervencí v prosinci r. 1944, která dosadila k moci buržoazní reakci, jež tam vládne dodnes.

To jsou tedy podle mého názoru h l a v n í m o m e n t y, které sehrály svou roli při vzniku naší lidové demokracie a za naší cesty k socialismu: především vítězství Sovětského svazu a naše osvobození Sovětskou armádou, a současně odhodlání našeho lidu nevracet se k buržoazní republice a jít kupředu k novému společenskému řádu pod vedením dělnické třídy a jejího předvoje — KSČ. Pro poměrně rychlý vývoj k socialismu pak byly u nás další značné předpoklady materiální i kulturní.

To je hlavní důvod, proč tvrdím, že v našem vývoji se přes všechny zdánlivé výchylky projevuje jednotná linie od roku 1945 a vlastně již z dob odboje, přičemž náš lid také navázal tam, kde byl ve svém prvním nástupu odražen vítězstvím buržoazie v prosinci r. 1920. Tyto skutečnosti jsou pro mne také hlavním dokladem pro koncepci, podle které již naši národní a demokratickou revoluci r. 1945 a vznik lidové demokracie v této revoluci v souvislosti s vítězstvím Sovětské armády je nutno považovat za nástup k přechodu od kapitalismu k socialismu, a že tento nástup nelze v žádném případě vykládat jako buržoazně demokratickou revoluci, jak se to v dřívějších letech u nás dosti často ve vědeckých pojednáních dělalo.

I tyto věci bylo třeba zde vyložit, poněvadž jsou také obsaženy v návrhu nové ústavy. Myšlenka o vzniku a vývoji naší lidové demokracie je podkladem historické (druhé) části *Prohlášení*. Ze slov „za těchto patnáct let, co se stal (naš pracující lid) hospodářem své země...“ je vidno, že nová ústava klade rozhodující předěl v třídní povaze státu do r. 1945, nikoli až do r. 1948.

PRVNÍ ETAPA VÝVOJE ČESKOSLOVENSKÉ LIDOVÉ DEMOKRACIE

Hlavním politickým obsahem této etapy byla otázka, zda se podaří nástup našeho pracujícího lidu na cestu k socialismu rozvinout pod vedením komunistické strany dále, až k jeho vítězství, či zda se vnitřní a mezinárodní reakci podaří tento přirozený, historicky daný vývoj zvrátit.

Že je takový zvrat možný, o tom jsme se názorně přesvědčili již r. 1919. Jak známo, tehdy již začaly vznikat sovětské republiky i mimo hranice bývalého Ruska: v Maďarsku, u nás na východním Slovensku, v Bavorsku. Ale následkem zahraniční intervence a vnitřní kontrarevoluce došlo brzo k jejich pádu. Zahraniční intervence zlikvidovala tehdy také sovětské republiky v Estonsku, Lotyšsku a na Litvě. Ale nejen to — přesvědčili jsme se o tom znovu také poměrně nedávno po druhé světové válce, např. v Itálii a Francii. Také v těchto zemích se projevily jisté náběhy k obdobnému vývoji, jaký se později uskutečnil v zemích lidové demokracie, také v nich byly komunistické strany původně zastoupeny ve vládě. Proto také jejich první ústavy, uzákoněné po porážce fašismu, byly poměrně pokrokové. To platí zejména o italské ústavě, která je stále ještě platným zákonem a o jejíž plné uplatnění Komunistická strana Itálie nyní bojuje. Nechci tím ovšem říci, že by snad Itálie nebo Francie byly někdy lidovými demokraciemi, ale chtěl bych zdůraznit, že se v nich také projevil jistý náběh k takovému vývoji, poněvadž i t a m chtěl pracující lid dospět k novému společenskému řádu, což znamená, že to chtěl i tam, kde osvobození od fašismu nepřišlo s vítěznou Sovětskou armádou, nýbrž s obsazením Anglií a Amerikou. V oněch zemích se však všude podařilo vytlačit brzo jejich komunistické strany z vlády a další vývoj se pak bral po cestě rostoucí reakce. A je vám známo, že poslední francouzská ústava, de Gaullova ústava páté republiky, je vlastně ústavou autoritativního režimu a odbourává do značné míry i ty buržoazně demokratické svobody, na které byla buržoazie kdysi tak hrdá.

Po těchto zkušenostech teprve oceníme, jak správná byla politika naší komunistické strany pod vedením zesnulého Kl. Gottwalda — politika, která dovedla skvělým způsobem připravit přechod k úplné diktatuře proletariátu a otevřít tak všechny dráhy pro naši další cestu k socialismu. Tato politika se konkrétně uplatnila zejména ve dvou základních programech naší státnosti, které zformuloval Klement Gottwald a které na návrh Komunistické strany Československa Národní fronta Čechů a Slováků jednomyslně přijala. Mám na mysli Košický program z 5. dubna 1945 a Budovatelský program z 8. července 1946.

Košický program, jehož výročí jsme v těchto dnech také slavnostně vzpomenu, je veliký, velmi významný dokument! Byly v něm zejména obsaženy tyto velké zásady, rozhodující pro celý náš další vývoj: především zásady naší zahraniční politiky, v nichž se proklamuje naše věčné spojenectví se Sovětským svazem; za druhé princip lidové správy na základě národních výborů, což komunisté předtím proboužovali vůči londýnské emigraci ústavním dekretem z prosince r. 1944; a konečně: nová úprava poměru Čechů a Slováků v duchu leninské národnostní politiky. Pokud se týká národního hospodářství, nebyl v Košickém programu princip znárodnění ještě vysloven. Znárodnění však bylo připraveno konfiskací majetku zrádců a kolaborantů a zavedením národní správy ve velké části průmyslu.

Všimněte si, prosím, že všechny hlavní zásady Košického programu — zejména ty, které jsem právě vyjmenoval, — přecházejí v podstatě i do naší nové ústavy, ovšem ještě daleko více prohloubeny než to bylo možné v Ústavě 9. května: jednotný stát dvou bratrských národů, Čechů a Slováků; mírová zahraniční politika ve spojení se Sovětským svazem, která se zatím prohloubila až k naší pevné příslušnosti k celému světovému táboru socialismu; a konečně lidová správa, uplatňovaná do hloubky i šířky, především nově organizovanou soustavou národních výborů. To svědčí o dvojím:

1. O důslednosti politiky naší komunistické strany vlastně již z dob odboje, neboť naše strana dovedla tuto jednotnou linii uplatnit již v tak složitých situacích, jako byly odboj, konec války a první etapa vývoje lidové demokracie.

2. O správnosti téze, kterou hájím, že v našem vývoji se projevuje jednotná linie již od roku 1945, že nelze mluvit o první etapě našeho vývoje jako o nějaké zvláštní, snad buržoazně demokratické etapě, že již tehdy, v roce 1945, došlo v důsledcích revolučních událostí, Slovenského národního povstání a Pražského povstání, ke zřízení státu zásadně protichůdného typu než byl stát buržoazní; že tedy šlo v podstatě — ve smyslu oné Leninovy poučky — již o diktaturu proletariátu, třebaže v té chvíli to nebyla ještě diktatura úplná.

Jak známo, došlo u nás již za půl roku po Pražském povstání k podstatnému znárodnění průmyslu, bank, dopravy atd., což byla tak hluboká ekonomická a třídní přeměna, že je nutno ji považovat již za přeměnu typicky socialistickou. To také bylo v tom smyslu formulováno na X. sjezdu naší strany (v červenci 1954) a potom v stranických tezích, vydaných v roce 1955 k 10. výročí našeho osvobození.

Musím ovšem dodat, že tehdy — v letech 1945, 1946, 1947 — otázka lidové demokracie nebyla ještě teoreticky propracována. Zejména stranická komise, která pracovala na návrhu lidové demokratické ústavy (pozdější Ústavy 9. května), musila pracovat nikoli podle teorie, nýbrž na podkladě praktické politiky komunistické strany i zkušeností našeho lidu. Vždyť vlastně teprve na XX. sjezdu KSSS (únor 1956) byly tyto zkušenosti zobecněny v onu Chruščovovu poučku, kterou jsem citoval — poučku o dvou formách přechodu různých zemích k socialismu.

Proto také považuji příliš rafinované spekulace o povaze první etapy lidové demokracie, jak se to u nás před časem dělalo, za poněkud nadbytečné. Podle mého názoru je lépe studovat konkrétní vývoj, zejména hluboce promyslit směrnice politiky naší strany a všechna hlavní fakta našeho vývoje, a teprve potom zobecňovat, dělat teoretické závěry — nikoli naopak, totiž tak, že se vychází z několika předem daných pojmů a pak se s nimi operuje. Dějiny se vytvářejí životem a činností lidu, nikoli disertačními pracemi kandidátů věd!

První etapa lidové demokracie dovršuje Vítězný únor, jehož „dítětem“ byla

také Ústava 9. května. O obojím bylo řečeno hodně při jejich nedávném 10. výročí v r. 1958, což zde nechci zbytečně opakovat.*)

Zde bych chtěl zdůraznit aspoň jeden moment: Obsah Ústavy 9. května byl dán směrnicemi strany, které byly vyjádřeny zejména v Budovatelském programu z 8. července 1946, jehož autorem byl Klement Gottwald a který jednomyslně schválila Národní fronta. Jak známo, hlavní směrnice tohoto programu byla dvojí: nová, lidově demokratická ústava měla navázat na všechny pokrokové tradice našeho lidu, ale hlavně měla zakotvit výsledky dosavadní politiky, zejména znárodnění, národní výbory a nový poměr Čechů a Slováků. Ústava 9. května to skutečně učinila, přičemž je důležité, že po Vítězném únoru dala strana ústy Klementa Gottwalda pokyn, aby ústavní návrh, který byl vypracován po dvouletém boji s reakčními živly v tehdejší Národní frontě, byl v podstatě zachován.

Ústava 9. května byla tedy dokumentem smíšené povahy — nechci říci kompromisem, poněvadž vyjadřovala skutečný stupeň vývoje, k němuž jsme tehdy dospěli. Zejména v hospodářství musela zachytit tehdejší situaci, totiž existující tehdy tři sektory našeho hospodářství: státní, družstevní, soukromý. Nemohla být tehdy napsána například podle vzoru ústavy sovětské z r. 1936, ústavy státu s již vybudovaným socialismem, protože by to tehdy neodpovídalo skutečnosti.

Ovšem Ústava 9. května obsahovala již tehdy důležité prvky socialistické, ba také celé partie v socialistickém duchu. Poukazují např. na princip hospodářského plánu, který tam byl jasně vysloven, a dále na socialistickou formulaci práv a povinností občanů, zejména práv sociálních. Kromě toho však Ústava 9. května — podobně jako první sovětská ústava, ústava RSFSR z r. 1918 — byla programová. Obsahovala také perspektivy dalšího vývoje, hlavně v úvodním *Prohlášení*, a proto jsme tehdy naši ústavu charakterizovali jako ústavu cesty k socialismu.

Dnes je ovšem vývojem překonána, ale je překonána, abych tak řekl, v nejkrásnějším slova smyslu, totiž tím, že se její hlavní účel splnil: dospěli jsme k socialismu. Byla však rozhodně nutným mezistupněm našeho vývoje, stejně jako celá první etapa vývoje lidové demokracie.

*) Uvádím především Sborník z vědecké konference ze dne 15. května 1958 *Ústava 9. května v deseti letech socialistické výstavby v ČSR* (ČSAV, Praha, listopad 1958), v němž se řada projevů (mezi nimi i oba moje) týkají též otázky lidové demokracie. Dále ze svých projevů:

Ke vzniku Ústavy 9. května — Právník č. 5, květen 1958;

Význam Února 1948 pro náš stát, vědu a hospodářství — Právník č. 6, červen 1958;

K výročí vzniku Československé republiky a mnichovské dohody — Právník č. 1, leden 1959;

Ústava 9. května jako problém první etapy vývoje československé lidové demokracie — Sborník Stát a právo V. — ČSAV Praha, duben 1959.

Líčit další vývoj od února 1948 by znamenalo probrat celou ohromnou látku budování socialismu v Československu a souběžně s tím také budování nového právního řádu, což ovšem v jednom referátu není možné. Chtěl bych zde proto vytyčit jenom jednu věc, která je v této souvislosti nejdůležitější. Již v usnesení XI. sjezdu Komunistické strany Československa v červnu 1958 bylo konstatováno, že v Československu bylo prakticky odstraněno vykořisťování člověka člověkem a v podstatě byly vybudovány základy socialismu. Tento sjezd vytyčil jako bezprostřední cíl dovršení výstavby socialismu v naší vlasti. Přitom mezi vytčenými pěti hlavními úkoly byl z hlediska socialistické povahy naší země snad nejdůležitější úkol první, podle něhož šlo o to, aby socialistické výrobní vztahy zvítězily v poslední velké oblasti, kde dosud mělo převahu soukromé hospodářství, tj. v zemědělství. S tím úzce souvisel také úkol č. 2 z tohoto sjezdu: odstranit zbytky antagonistických tříd, zejména kulaků. Je jasné, že to úzce souvisí, poněvadž zavedením socialistických výrobních vztahů v zemědělství odpadají přirozeně poslední zbytky vykořisťovatelů — kulaků.

S tím pak souvisel ještě další úkol: kulturní revoluce.

A tohoto cíle, který vytyčil XI. sjezd KSČ, dosáhl náš lid pod vedením své strany za necelá dvě léta, takže ústřední výbor KSČ mohl na svých zasedáních z konce roku 1959 prohlásit v projevech soudruha Novotného, že socialismus v Československu zvítězil. To je opravdu veliký úspěch, který může ocenit každý, kdo ví, jaké obtíže byly v dvacátých a třicátých letech se splněním tohoto úkolu v Sovětském svazu.

Bylo by nyní třeba uvést a podrobně rozebrat hlavní údaje, zejména ty, které byly obsaženy v posledním projevu soudruha Novotného v Moskvě, kde je podán opravdu souhrnný pohled na náš vývoj posledních let. Ale aspoň jednu cifru bych tu rád zdůraznil, totiž zjištění soudruha Novotného, že v zemědělství hospodaří socialistické závody již na 86,2 % půdy v Československu. (Projev 2. května 1960 v Moskvě při uvítání na letišti.)

Opakuji: je to ohromný úspěch našeho lidu a politiky naší strany. Tento úspěch bude mít také velký význam mezinárodní, jak uvnitř světové socialistické soustavy, tak i v ostatním světě. K tomuto úspěchu se řadí úspěchy ostatních zemí světové socialistické soustavy, samozřejmě především úspěchy Sovětského svazu, o nichž jsem mluvil již v úvodu. Tak mohl na posledním, XXI. sjezdu KSSS v únoru 1959 soudruh Chruščov ve své zprávě, když mluvil souhrnně o dalším vývoji socialistických zemí:

„Teoreticky je správnější předpokládat, že země socialismu při úspěšném využívání možností, spočívajících v socialistickém zřízení, budou více či méně současně přecházet do vyšší fáze komunistické společnosti.“

(Nová mysl, zvl. č. 1959, str. 70.)

Zde jsou Leninovy teze o nerovnoměrném vývoji kapitalismu a o různosti forem přechodu ke komunismu rozvedeny dále a dovedeny na vyšší stupeň.

Když se pak podíváme na pokračování uvedené pasáže, uvidíme, že soudruh Chruščov také postavil proti sobě zákon nerovnoměrného vývoje za imperialismu a společný postup socialistických zemí ke komunismu na podkladu nových zákonů ekonomického rozvoje.

A všechny tyto skutečnosti, které jsou součástí našeho historického vývoje a jeho předpokladem — všechny tyto skutečnosti i jejich důsledky jsou v nějaké formě vyjádřeny v návrhu nové ústavy. To je třeba si uvědomit. Najdete je zejména v úvodním *Prohlášení* k návrhu nové ústavy, kde v II. části je to stručně načrtnuto a kde jsou výsledky snažení našeho lidu a politiky naší strany shrnuty zejména do slov: „Změnila se podstatně tvářnost celé naší země...“

Pokud jde o historické podklady, jež jsem se tady snažil vyložit, jsou shrnuty v téže druhé části *Prohlášení* do slov: „Lidová demokracie jako cesta k socialismu se plně osvědčila; dovedla nás k vítězství socialismu.“ Tyto výsledky nejsou ovšem v úvodním *Prohlášení* jen uvedeny, nýbrž jsou v celém obsahu a celé struktuře naší nové ústavy také provedeny.

HLAVNÍ RYSY NOVÉ ÚSTAVY

Nyní přecházím k tomu, abych stručně načrtl hlavní rysy nové ústavy, jak se jeví v návrhu, předloženém k všennárodní diskusi, přičemž nepůjdu samozřejmě do podrobností, protože následují ještě tři referáty o nejdůležitějších částech tohoto návrhu.

Naše nová ústava je shrnutím — pokud je to možné v právní formě — našeho dosavadního vývoje. Zakotví především výsledky úsilí a práce, kterých náš pracující lid dosáhl pod vedením komunistické strany za 15 let od osvobození ve všech oblastech společenského života, především v ekonomice, ale také v oblasti politické, kulturní, sociální atd. Nová ústava převeze také některé rysy, charakteristické pro formu lidové demokracie (viz k tomu výklad v uvedené knize *Osnovy marksizma-leninizma*), pokud se osvědčily. Přitom je ovšem nová ústava podstatně přebuduje v socialistickém duchu.

Nová ústava vytkne také jasně — na rozdíl od Ústavy 9. května, která to mohla učinit jenom docela povšechně — naše mezinárodní postavení, určené naší příslušností k světové socialistické soustavě, jakož i principy naší zahraniční politiky.

Po všech těchto stránkách bude tedy naše nová ústava velikou bilancí. Ale náš vývoj patnáctiletým výročím nekončí; půjdeme dále, k novým cílům, vstupujeme do nového období.

Nová ústava bude proto také obsahovat směrnice pro tento další vývoj, tj. pro společný přechod naší země s ostatními socialistickými zeměmi ke komunismu. Bude tedy naše nová ústava nejen bilancí, ale současně také perspektivou.

Kdybych měl velmi stručně a heslovitě vyjádřit poměr této nové ústavy k Ústavě 9. května, řekl bych to asi takto: Ústava 9. května byla ústavou cesty k socialismu, nová ústava bude ústavou vítězného socialismu a postupného přechodu ke komunismu.

Již samo vyjádření této perspektivy bude novinkou, protože o přechodu ke komunismu se výslovně dosud nemluvilo v žádné socialistické ústavě.

V oficiálních stranických projevech se řeklo, že nová ústava bude socialistická. Nestačilo by ovšem, kdyby to bylo jen vysloveno, proklamováno. Jak říkávám, socialismus nemůže být pouhou nálepkou! Tak jako se socialismus musí uplatňovat v celém našem životě, ve společnosti i v životě jednotlivce, tak také musí socialistická povaha nového základního zákona prostupovat celý obsah i strukturu nové ústavy.

Hlavní zásady nové ústavy vyložil podrobně soudruh Novotný zejména ve svém velkém projevu na zasedání ústředního výboru KSČ 7. a 8. dubna (viz *Rudé právo* 17. IV. 1960). Bylo by zbytečné, kdybych to vše chtěl zde znovu přednášet, protože lépe bych to říci nedovedl. Chtěl bych zde promluvit jen o jedné věci, která se mi zdá důležitá proto, poněvadž jí především se vyjadřuje socialistická povaha nové ústavy, totiž o její z á k l a d n í k o n c e p c i. Také touto základní koncepcí bude naše nová ústava novinkou, do jisté míry i v socialistickém táboře.

Základní koncepce nové ústavy záleží v tom, že není pojata jen a především z hlediska státu, třebaže socialistického státu, nýbrž z hlediska celé socialistické společnosti, společnosti pracujících, ve které bylo odstraněno vykořisťování člověka člověkem. Tato základní koncepce nové ústavy je založena na učení marxismu-leninismu o diktatuře proletariátu, aplikovaném naší komunistickou stranou tvůrčím způsobem na naše konkrétní poměry a na náš stupeň vývoje.

Východisko k tomuto pojetí socialistického státu, které dnes v nové ústavě plně uplatňujeme, je vlastně již slavný výrok z *Komunistického manifestu*, napsaného Marxem a Engelsem v letech 1847/1848, kde je vyslovena klasická věta: „Stát (rozuměj: socialistický stát) — to je proletariát zorganizovaný ve vládnoucí třídu.“ Je třeba se dále podívat, jak tuto klasickou formuli rozvedl Lenin ve svém slavném spise *Stát a revoluce* (1917), když ukázal, jak je z ní možno odvodit další vývoj socialistického státu, zejména jeho vývoj až k tomu stupni, kdy stát postupně splyne s celou společností pracujících.

Pro naše poměry a pro náš stupeň vývoje vyjádřil tuto myšlenku soudruh Antonín Novotný ve své zprávě XI. sjezdu KSČ ve formulaci, kterou je dnes již možno považovat za klasickou a která byla vlastně hlavním vodítkem při práci na návrhu nové ústavy.

Přestože tato pasáž je jistě dobře známa, uvedu ji zde pro její velký význam doslovně:

„Při rozvíjení socialistické demokracie vycházíme z leninské teze, že diktatura proletariátu je přímo ve stát organizovaný pracující lid v čele s dělnickou třídou, že je lidovou organizací v nejvlastnějším slova smyslu.“

To je základní formule. Ale je třeba mít na paměti i druhou větu, která na to navazuje:

„Prohlubování socialistické demokracie nelze chápat a také nechápeme jako samovolný, živelný proces, ale je to uvědomělá činnost lidí, která musí ohrážet změny v oblasti výrobních, třídních a společenských vztahů. V čele tohoto procesu musí stát komunistická strana.“

V této druhé myšlence je důležité, že to není nějaký proces, kde bychom mohli složit ruce do klína a čekat, až komunistická společnost přijde sama sebou. Je nutno na ní pracovat, je to tvůrčí činnost pod vedením předvoje dělnické třídy!

Podíváte-li se do návrhu nové ústavy, uvidíte, že tato klasická formule je v podstatě podkladem závěru druhé části úvodního *Prohlášení*, kde se praví:

„Československý stát, který ztělesňuje organizovaný pracující lid v čele s dělnickou třídou, je nyní lidovou organizací v nejvlastnějším slova smyslu — je socialistickým státem.“

Nová ústava bude tedy výsledkem našeho vývoje a bude přímo navazovat na stranická usnesení, zejména XI. sjezd naší strany a ovšem také na XX. a XXI. sjezd KSSS. Tímto duchem bude proniknuta celá ústava, zejména však nově přebudovaná soustava národních výborů, o níž se v usnesení posledního zasedání ústředního výboru naší strany ze 7. a 8. dubna 1960 např. praví:

„Národní výbory jako zastupitelské orgány lidu spojují v sobě povahu státního orgánu a současně široké společenské organizace.“

Tuto důležitou formulaci je třeba hluboce promyslet. V návrhu ústavy je tato myšlenka vyjádřena v článku 86 (odst. 1), kde je řečeno:

„Národní výbory — nejširší organizace pracujících — jsou orgány státní moci a správy v krajích, okresech a obcích.“

Zde se znovu ukazuje, že pojetí státu jako jedné, třebaže přední složky společnosti pracujících je základem celé koncepce nové ústavy.

Zdůraznil jsem tyto věci zejména také proto, že u nás dost dlouho převládalo pojetí, které je nutno považovat za nesprávné, poněvadž neodpovídá všem stránkám marxisticko-leninského pojetí. Bylo to pojetí, které socialistický stát definovalo téměř výhradně jako aparát potlačování, jako „organizované násilí“, přičemž se nepřihlíželo k tomu, že s likvidací zbytků vykořisťovatelských tříd a s likvidací vykořisťování bude tato stránka ustupovat stále více do pozadí a budou stále více nabývat na významu organizační a výchovné úkoly socialistického státu. Přitom ovšem funkce represivní a obranná zůstane stále plně v platnosti vůči každému ohrožení socialistického řádu zevnitř i zvnějška.

Dodal bych ještě, že pojetí, jehož výrazem je ona klasická formule soudruha Novotného, znamená dále také, že nová ústava nebude jen ústavou v dřívějším smyslu, tj. právní úpravou tvorby a funkcí státních orgánů, nýbrž že bude současně také ústavou celé naší společnosti, společnosti pracujících, socialistické společnosti. To se projeví zejména v první kapitole o společenském zřízení, kde v duchu tohoto pojetí bude patřičně zdůrazněna vedoucí role komunistické strany, zakotveno postavení dobrovolných společenských organizací, především ROH i Národní fronty Čechů a Slováků. To se projeví dále v tom, že v nové ústavě budou zakotveny některé vedoucí zásady, jimiž se bude řídit nejen politika státu, nýbrž i činnost a rozvoj celé naší společnosti. To budou zejména: princip demokratického centralismu, princip socialistické zákonnosti a konečně velmi důležitý princip řízení celé společnosti na základě výsledků vědy, ovšem pravdivé, socialistické vědy, a světového názoru marxismu-leninismu.

I to bude novinkou, zejména vůči buržoaznímu pojetí, které vycházelo z představy, že vývoj lidské společnosti nelze předvídat, tím méně řídit, že je řízen náhodou nebo činností „velkých osobností“. Proti tomu stavíme pojetí, založené na světovém názoru marxismu-leninismu, podle něhož lze zákony společenského vývoje poznat — a od vzniku marxismu je také v hlavních rysech známe — a že jich lze využít a že je možno podle nich vývoj společnosti řídit.

Tím přicházíme k další veliké zásadě, která bude také zakotvena v nové ústavě, totiž k úloze vědy v socialistické společnosti. Tato úloha je v návrhu zdůrazněna na několika místech, nejvýznamněji v čl. 17, odst. 4, kde se praví:

„Na podkladě vědeckého světového názoru jsou plně uplatňovány výsledky vědy v řízení společnosti i v plánování jejího dalšího rozvoje.“

Druhým aspektem tohoto velikého významu vědy pro socialistickou společnost je její úloha ve výchově a v díle dovršování kulturní revoluce vůbec, zejména při překonávání přežitků minulosti ve vědomí lidí (článek 16 odst. 3 návrhu):

„Stát a společenské organizace soustavně usilují o odstranění přežitků vykořisťovatelské společnosti ve vědomí lidí.“

Rovněž druhá kapitola, kapitola o právech a povinnostech občanů, bude pojata v duchu této základní koncepce, neboť v ní bude vyjádřena myšlenka, že v socialistické společnosti jsou práva občanů nikoli v protikladu ke společnosti, nýbrž v souladu se zájmy celé společnosti.

Důležitým momentem návrhu je, že do centra bude postavena osvobozená lidská práce a bude takto tvořit vlastní těžiště nové ústavy. To je vyjádřeno v textu návrhu ústavy v článku 18, kde se vyslovuje myšlenka, pro buržoazní juristy naprosto nepochopitelná, o tom, že práce je předním právem, ale současně také přední povinností každého občana. To je pro naši společnost pracujících a pro celý náš další vývoj myšlenka tak významná, že je v nové ústavě

proklamována slavnostním způsobem i v úvodním *Prohlášení*. Celá jeho třetí část je perspektivou budoucnosti za přechodu ke komunismu, kdy osvobozená lidská práce bude ovšem hrát hlavní roli:

Dovolte, abych tuto významnou pasáž zde uvedl celou:

„Osvobozená lidská práce se stala základním činitelem v celé naší společnosti. Je nyní nejen povinností, nýbrž zároveň věcí cti každého občana. Uskutečňujeme již nyní zásadu socialismu:

„Každý podle svých schopností, každému podle jeho práce!“

V dalším vývoji, za něhož se práce stane první lidskou potřebou, chceme dosáhnout takového rozmachu výrobních sil a takového rozmnožení bohatství společnosti, aby bylo možno vyhovět všem rostoucím potřebám společnosti i všestranného rozvoje každého jejího člena. Pak bude možno přejít k uskutečňování nejvyšší zásady rozdělování — zásady komunismu:

„Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb!“

Je to v podstatě parafráze slavné Marxovy pasáže z jeho malého, ale neobyčejně závažného díla, *Kritika gothajského programu*, napsaného r. 1871. Citátem z tohoto díla jsem začal a nyní se k němu v závěru opět vracím.

A nakonec ještě osobní poznámku: Vývoj v naší společnosti byl v těch patnácti letech od našeho osvobození Sovětskou armádou tak rychlý a úspěšný — jako ostatně vývoj celého socialistického tábora, — že ani v roce 1945, tím méně ve dvacátých letech, kdy jsem jako mladý člověk studoval Marxe a četl v jeho *Kritice gothajského programu* ono nádherné místo — že jsem si vůbec ani nemohl pomyslit, že se dožiji doby, kdy bude v politickém a právním dokumentu možno pravdivě prohlásit, že se již u nás uskutečňuje zásada socialismu a že v dalším, dohledném vývoji chceme přejít k ještě vyšší zásadě — k zásadě komunismu.